

OCAKLIK SANCAKLARIN OSMANLI HUKUKUNDA VE İDARÎ TATBİKATTAKİ YERİ

Doç. Dr. Orhan KILIÇ*

ÖZET

Osmanlı Devleti idarî bakımdan mutlak bir merkezîyetçilik yerine hâkimiyeti altındaki yerlerin özelliklerine göre farklı idare tarzları tatbik etmiştir. Ocaklık sancaklar da bu geleneğin bir tezahürü olarak ortaya çıkan idarî birimlerdir.

Bu makalede, ocaklık sancakların Osmanlı hukukunda ve idarî tatbikattaki yeri incelenmiştir. Sonuçta, Osmanlı Devleti'nin diğer alanlarda olduğu gibi merkezi otoritesini zaafa uğratan hiçbir uygulamaya izin vermediği tespit edilmiştir.

Makalenin ana kaynakları, klasik kaynaklar ve arşiv belgeleridir.

Anahtar Kelimeler: Ocaklık, Yurtluk-Ocaklık, Hükümet, Sancak

THE PLACE OF THE OCAKLIK SANCAKS IN THE OTTOMAN LAW AND ADMINISTRATIVE APPLICATION

ABSTRACT

As regards administration, the Ottoman State applied different administrative methods instead of an absolute centralization, depending on the characteristics of the place under rule. Accordingly, the ocaklık sancaks were the resultant administrative units of such a tradition.

In this article, the place of the ocaklık sancaks in the Ottoman Law and Administrative application has been studied. At the conclusion part, it has been stated that as in the other cases, the Ottoman State did not let any applications which could possibly shake the central authority.

The main sources of the article are the classic sources and archives documents.

* Fırat Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi ELAZIĞ

Keywords: Ocaklık, Yurtluk-Ocaklık, Hükümet, Sancak

GİRİŞ

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına aldığı yerlerde, idarî sistemde mutlak bir merkezîyetçilik yerine, bölgelerin özelliklerine göre esnek ve değişik idare tarzları tatbik etmeyi uygun görmüştür. Devletin karakteristik idarî taksimatı; *beylerbeyilik* (*eyalet, vilayet*), *sancak(livâ)*, *nahiye, köy (karye)* ve *mezra'a* birimlerinden oluşmuştur. Bu idarî birimlerin zaman içinde değişiklik gösterdiği de malûmdur¹.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bölgelerin özelliklerine göre farklı idarî sistemler uygulamasının bir neticesi olarak, eyalet veya beylerbeyiliklere bağlı, *ocaklık* diye anılan ve *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* diye iki çeşidi bulunan bir nevi irsî sancakbeylikleri de idari sistem içerisinde bulunuyordu.

Bazı araştırmacılar çeşitli vesilelerle ocaklık sancakların idarî ve hukukî statülerini izah etmişlerdir. Ancak bu çalışmalar doğrudan doğruya *ocaklık* sancaklar üzerine yönelik olmadığı için, konunun henüz bütün yönleriyle netlik kazanmadığı söylenebilir².

Bu incelememizde, Osmanlı idarî sistemi içindeki *ocaklık* sancakların kanunnâmelerde ifade edilen hukûkî statüleri ve idarî uygulamaların bu statüyle ne derece bağdaşıp bağdaşmadığı üzerinde durulmuş ve çeşitli örneklerin ışığı altında bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır.

¹ İdarî birimlerin tarihî seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Tuncer Baykara; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988, s. 21,42 ; Orhan Kılıç, *18 Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997

² Bu konu hakkında dolaylı olarak bilgi bulunan çalışmalardan bazıları şunlardır: Bayram Kodaman; "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, Samsun, 1986, s. 3-20 ; Mehmet Ali Ünal; "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 7, Samsun, (Aralık 1992), s. 241-265 ; Mehmet Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tabi Sancakların İdarî Statüleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, S. 44, Aralık, 1986 ; Nejat Göyünç; "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 13-27 ; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", *Türk Kültürü*, S. 370, (Şubat 1994), s. 77-86 ; Yaşar Yücel; "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, XXVIII/152, (1974), s. 657-708 ; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Güney-doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, Kanuni Süleyman ve II. Selim Devirleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara, 1975, s. 71-98 ; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara, 1963, s. 210-227.

1. OCAKLIK SANCAKLARIN OSMANLI HUKUKUNDAKİ YERİ

Ocaklık sancaklar yapı itibariyle iki guruba ayrılmaktadırlar. Bunlardan birincisi *hükümet* sancaklar, diğeri ise *liva (sancak)* olan adlandırılan *yurtluk-ocaklık* sancaklardır. Osmanlı kaynaklarında *hükümet* sancaklar zikredilirken, *liva* veya *sancak* tabiri kullanılmamıştır. *Yurtluk-ocaklık* sancaklar zikredilirken ise, *liva* veya *sancak* tabiri kullanılmış, ancak *ocaklık* tarikiyle tasarruf edildikleri vurgulanmıştır³. Burada dikkat çeken husus, *ocaklık* teriminin tevcihin şeklini göstermesidir. Uygulamada, hem *hükümet*, hem de *yurtluk-ocaklık* sancaklar aslında birer *ocaklıklar*dır.

Kanunî devrinde hazırlanan *Kanunnâme-i Hümayûn'* da Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı *hükümet* sancaklar şöyle tarif edilmektedir⁴:

... bunlardan mâ'ada dokuz hükümet vardır ki, hîn-i fetihde hıdmet ü itâ'atleri mukâbelesinde ashâbına tevfiz ü temlik olunmuştur. Mülkiyet tarîki üzere tefrîk ederler. Hatta memleketleri mefrûzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kademdir. Ebvâb-ı mahsulâtı dâhil-i defter-i sultanî olmamıştır. İçlerinde ümerâ'-i Osmâniyye'den ve kul tâifesinden hiç bir ferd yoktur. Cümle kendülere mahsusdur.

Ve bunların 'ahidnâmeleri mûcibince azl ü nasb kabul eylemezler. Amma cümlesi mutî'-i fermân-ı Hazret-i Sultandır. Sâir ümerâ'-i Osmâniyye gibi kangı eyâlete tâbi'ler ise, beğlerbeğleriyle ma'an sefer eşerler. Kavm ü kabîle ve başka asker sâhibleridir .

Aynı kanunnâmede *yurtluk-ocaklık* sancaklar ise şöyle tarif edilmektedir⁵:

Ve bir bahşi dahi ocaklık dur ki, hîn-i fetihde ba'zı ümerâyaya hizmet ve itâ'atleri mukâbelesinde ber-vech-i te'bîd arpalık ve sancak hâssı tarikiyle tevcîh olunmuştur.

Erbâb-ı divân ve kanun istilâhında bu makûlelere yurdruk ve ocaklık derler. Sancak i'tibâr olunur ve sâir ümerâ gibi tabl u 'alem sahibleridir. Selâtîn-i selefden ellerinde olan temessükâtları mûcibince cidden bunlar azl ü nasb kabul eylemezler. Ammâ elviye-i sâire gibi kurâ ve mezârî'inin mahsulâtı tahrîr olunmuştur.. içlerinde ze'amet ve tîmâr vardır. Sefer-i hümayûn vâki' oldukça, zu'amâ ve erbâb-ı tîmarı alay-beğleri ile kendüleri ma'an sâir sancak-beğleri gibi kangı eyâlete tâbi'iler ise, beğlerbeğleriyle ma'an konub ve göçüb, sefer hizmetin edâ edegelmişlerdir.

³ Meselâ 1630-1631 (H. 1040) tarihli İdarî Taksimat Defteri'nde Van Eyaleti'ne bağlı sancaklar verilirken hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar; ...*Hükümet-i Bitlis (ocaklık), Hükümet-i Hakkâri (ocaklık), Livâ-i Müküs (ocaklık), Livâ-i Şitak (ocaklık)*... şeklinde kaydedilmişlerdir. Bkz. BA., *Kâmil Kepeci (Divân-ı Hümayûn Ruus B) Nr.: 266, s. 97-102.*

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, İstanbul, 1992, s. 463.

⁵ Aynı eser, s. 476-477.

Ve bunlardan birisi fevt olsa yâhud edâ-i hizmet eylese, yurdu ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricden kimesneye verilü-gelmemiştir. Meğer ki, evlâd ü akrabası münkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir umûr-dâde kimesneye verilür. Amma yurdruk ve ocaklık i'tibârı olmaz, belki sâir elviye gibi tasarruf olunur .

Kanunnâme-i Hümayûn' da , *hükümet* ve *yurtluk-ocaklık* sancaklar için yapılan bu tarifler, daha sonra tertip edilen birçok risâle ve kanunnâmede de çeşitli vesilelerle hemen hemen aynı şekilde yer almıştır⁶. Bu konu hakkında ileri sürülen görüşlerde de çoğu kere bu kanunnâme hükümleri esas alınmıştır⁷.

Kanunnâme ve risâlelerde hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar için yapılan tariflerde görülen belli başlı özellikler şunlardır:

1. Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar fetih sırasında hizmeti görülen mahalli beylere veya ümerâya tevcih edilmiştir.
2. Hükümet sancaklar *mülkiyet*, yurtluk-ocaklık sancaklar ise *arpalık* ve *sancak hâssı* yoluyla tevcih olunmuştur.
3. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. İçlerinde timâr ve ze'amet yoktur. Sancak gelirinin tamamı hâkimlere aittir.
4. Hükümet sancaklarda ümerâdan ve kul taifesinden hiçbir fert bulunmamaktadır. Kendi özel askerleri mevcuttur.
5. Yurtluk-ocaklık sancaklarda tahrir yapılmaktadır. İçlerinde timâr ve ze'amet vardır.
6. Azl ve nasb kabul eylemezler. Beyler öldüklerinde veya hizmette kusurları görüldüğünde, sancaklar evlâd ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmaz.
7. Sefer zamanında bağlı buldukları beylerbeyinin emri altında sefer hizmetini eda ederler.

⁶ Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakların idarî statüleri hakkında *Kanunnâme-i Hümayûn*'da yapılan tarifin tekrar edildiği bazı kanunnâme ve risâleler şunlardır: Aynî Ali Efendi , *Kavânin Al-i Osman Der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1280, s. 29 ; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (Hazırlayan Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 32 ; İlhan Şahin; "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul, 1979, s. 923 ; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fî Kavânin-i Al-i Osmân*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s. 132.

⁷ Nejat Göyünç ve Mehmet Ali Ünal, çalışmalarında bu sancaklardaki uygulamaların, risâlelerdeki ve kanunnâmelerdeki hükümlere zaman zaman uymadığını tespit etmişlerdir. Bkz. Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", s. 83-84 ; Nejat Göyünç; "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", s. 13-27 ; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", s. 2-3 ; Mehmet Ali Ünal; "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", s. 7-18 ; Mehmet Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", s. 31-40.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ OCAKLIK SANCAKLAR

Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar, Osmanlı Devleti'nin siyâsî yönden hareketli olan hudut bölgelerinde bulunmaktaydı. Bunun en önemli sebebi, bu bölgelerdeki yerli beylerin nüfûzundan faydalanmak ve merkezî otoriteyi bir ölçüde bu beyler vasıtasıyla korumak ve tesis etmektir.

Bu sancaklar Bosna, Anadolu, Diyarbakir, Van, Kars, Çıldır, Trabzon, Şam, Rakka, Bağdad, Tunus ve Şehr-i Zor eyaletlerinde görülmektedir. Ancak bu eyaletlerdeki *ocaklık* sancak sayıları çeşitli dönemlerde farklılıklar arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki *hükümet* ve *yurtluk-ocaklık* sancakların buldukları eyaletler ve bu eyaletlerdeki *ocaklık* sancakların tamamı ile ilgili elimizde bulunan düzenli kaynaklar, Kanunî Sultan Süleyman devrinde tertip edilen *Kanunnâme-i Hümayûn*, 1631-1632 tarihli sancak tevcih defteri, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* ve yukarıda zikrettiğimiz risâleler ve 18. yüzyılın ilk yarısı ile ilgili sancak tevcih defterleridir.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi ve risâlelerde yer alan bilgiler, büyük ölçüde *Kanunnâme-i Hümayûn* 'dan istinsah edilmişlerdir. Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde yer alan bilgilerin *Kanunnâme-i Sultan Süleyman*'dan alındığını belirtmesine rağmen, dönemine kadar yapılan bazı değişiklikleri yeri geldikçe açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple, içerisinde *ocaklık* sancak bulunan eyaletler ve bu sancakların isimleri hakkında düzenli bilgi bulunan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ndeki *Kanunnâme-i Sultan Süleyman*⁸, 1631-1632 tarihli Sancak Tevcih Defteri⁹ ve 17. yüzyılın sonları ve 18 yüzyılın ilk yarısı ile ilgili sancak tevcih defterlerinden¹⁰ derlediğimiz üç ayrı liste aşağıda bir tablo halinde verilmiştir. Bu kaynaklardaki bilgilerin sadece tanzim edildikleri yıllar için geçerli olduğunu ifade etmek gerekir. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi ocaklık sancakların sayıları ve bağlı buldukları eyaletler zaman içinde sık sık değişiklikler göstermiştir. Ancak aşağıdaki liste farklı üç ayrı dönem ile

⁸ Zikreden: Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri 4*, s. 529-553.

⁹ Bu defter Başbakanlık Arşivi, Cevdet Tasnifi Dahiliye 6095 numaradadır. Defterin tamamı Şerafettin Turan tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara, 1963, s. 210-227.

¹⁰ Bu defterler şunlardır: BA, *A.RSK 1551, 1560, 1564, 1568, 1572,1573* ; BA, *A.NŞT 1355*. Bu sütündeki bilgiler 1673-1740 tarihleri arasının tamamı için geçerli değildir. Bu dönem içerisinde de değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler ile ilgili geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, s. 45-86.

ilgili olduğu için ocaklık sancakların Osmanlı Devleti'ndeki durumu hakkında bir fikir verebilecek durumdadır.

Tablo 1: Ocaklık Sancaklar ve Bağlı Buldukları Eyaletler

KANUNİ DÖNEMİ			1631-1632			1673-1740				
EYALETİ	SANCAĞIN ADI	STATÜSÜ	EYALETİ	SANCAĞIN ADI	STATÜSÜ	EYALETİ	SANCAĞIN ADI	STATÜSÜ		
DİYARBEKİR	Sağman	Yurt-Ock.	DİYARBEKİR	Hazzo	Hükümet	DİYARBEKİR	Bosna	Zaçesne (Cernik)	Yurt-Ock.	
	Kulb	Yurt-Ock.		Cizre	Hükümet		Çermik	Yurt-Ock.		
	Mihrani	Yurt-Ock.		Eğil	Hükümet		Pertek	Yurt-Ock.		
	Tercil	Yurt-Ock.		Tercil	Hükümet		Kulb	Yurt-Ock.		
	Atak	Yurt-Ock.		Palu	Hükümet		Ağca Kale	Yurt-Ock.		
	Pertek	Yurt-Ock.		Genç	Hükümet		Dasini	Yurt-Ock.		
	Çapakçur	Yurt-Ock.		Çermik	Yurt-Ock.		Mihrani	Yurt-Ock.		
	Çermik	Yurt-Ock.		Sağman	Yurt-Ock.		Hazzo	Hükümet		
	Cezire (Cizre)	Hükümet		Pertek	Yurt-Ock.		Cezire	Hükümet		
	Eğil	Hükümet		Mazgird	Yurt-Ock.		Eğil	Hükümet		
	Genç	Hükümet		Kulb	Yurt-Ock.		Tercil	Hükümet		
	Palu	Hükümet		Atak	Yurt-Ock.		Palu	Hükümet		
Hazzo	Hükümet	Mihrânî	Yurt-Ock.	Genç	Hükümet					
ÇILDIR (AHISHA)	Pertegerek	Yurt-Ock.	VAN	Çapakçur	Yurt-Ock.	ERZURUM	Pasin	Yurt-Ock.		
	Livâne	Yurt-Ock.		Sî'ird	Yurt-Ock.		Hıms	Yurt-Ock.		
	Nisf-ı Livân	Yurt-Ock.		Görgil	Yurt-Ock.		Malazgird	Yurt-Ock.		
Şavşad	Yurt-Ock.	Ahakıs		Yurt-Ock.	Micingerd		Yurt-Ock.			
BAĞDAD	İmadiyye	Hükümet		Meyyafarikin	Yurt-Ock.		Kuzcan	Yurt-Ock.		
	Bitlis	Hükümet		Hemkerdekân	Yurt-Ock.		Kiğı	Yurt-Ock.		
	Hakkârî	Hükümet		VAN	Bitlis		Hükümet	Bayezid Kalesi	Yurt-Ock.	
Mahmûdî	Hükümet	Hizân			Hükümet		Eleşkird	Yurt-Ock.		
Pünyanişi	Hükümet	Hakkârî			Hükümet		Köy	Yurt-Ock.		
VAN	VAN	VAN			Mahmûdî		Hükümet	Şelve	Yurt-Ock.	
					Zediki		Yurt-Ock.	Diyadin	Yurt-Ock.	
					Şırvî		Yurt-Ock.	Pertekrek	Yurt-Ock.	
			Müküs		Yurt-Ock.	Oltu	Yurt-Ock.			
			Keşâb		Yurt-Ock.	Ardanuc	Yurt-Ock.			
			Şıtak		Yurt-Ock.	Şavşad	Yurt-Ock.			
			Albak		Yurt-Ock.	Livane	Yurt-Ock.			
			Kotur		Yurt-Ock.	Mahcil	Yurt-Ock.			
			Espayrit		Yurt-Ock.	Acere-i Ülyâ	Yurt-Ock.			
			Bargiri	Yurt-Ock.	Acere-i Süflâ	Yurt-Ock.				
			BOSNA	Zaçesne	Yurt-Ock.	ÇILDIR (OCAKLIK)	Emir Hoy	Yurt-Ock.		
			ANADOLU	Bolu	Yurt-Ock.		Astere	Yurt-Ock.		
KARS	Oltu	Yurt-Ock.	Posthov	Yurt-Ock.						
ÇILDIR (AHISHA)	Şavşad	Yurt-Ock.	Hartus	Yurt-Ock.						
	Livâne	Yurt-Ock.	Altun Kale	Yurt-Ock.						
	Mâhcil	Yurt-Ock.	Astıha	Yurt-Ock.						
	Acere-i Ülyâ	Yurt-Ock.	Acara	Yurt-Ock.						
	Acere-i Süflâ	Yurt-Ock.	Mamervan	Yurt-Ock.						
	Emir Hoy	Yurt-Ock.	Ahalkelek	Yurt-Ock.						
Ecre	Yurt-Ock.	Zaruşâd	Yurt-Ock.							
ŞAM	Gazze	Yurt-Ock.	KARS	Geçvan	Yurt-Ock.					
RAKKA	Lacûn	Yurt-Ock.	TRABZON	Ardahan-ı Küçük	Yurt-Ock.					
	Deyr-i Rahbe	Yurt-Ock.		Batum						
	Hâbü	Yurt-Ock.		Bitlis	Hükümet					
BAĞDAD	Cemâse	Yurt-Ock.	VAN	Hizan	Hükümet					
	Beni Rabî'a	Yurt-Ock.		Hakkârî	Hükümet					
VAN	VAN	VAN		İmadiyye	Hükümet	Hoşab (Mahmûdî)	Hükümet			
				Ane	Yurt-Ock.	Kârkâr	Yurt-Ock.			
				VAN	VAN	VAN	VAN	VAN	Zeriki	Yurt-Ock.
									Şırvî	Yurt-Ock.
									Şıtak	Yurt-Ock.
									Albak	Yurt-Ock.
									Espayrid	Yurt-Ock.
									Bargiri	Yurt-Ock.
									Diyadin	Yurt-Ock.
									Somay	Yurt-Ock.
			Belican						Yurt-Ock.	

	Abagay	Yurt-Ock.
	İmadiyye	Hükümet
	Cessân Bedre	Yurt-Ock.
	Herîr (Şehrân)	Hükümet
BAĞDAD	Baclan Mir Aşireti	Yurt-Ock.
	Derne ve Dertenk	Yurt-Ock.
	Mendelcin	Yurt-Ock.
	Mendemi Aşireti	Yurt-Ock.
	Hûdî	Yurt-Ock.
ŞEHR-İ ZOR	Zengene	Yurt-Ock.
	Köy	Yurt-Ock.
	Ça'an Gediği	Yurt-Ock.
	Dulkıran	Yurt-Ock.
TUNUS	Vatan	Yurt-Ock.

Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka, ve Bağdad'ta varlığını gördüğümüz bu sancakların, Van ve Diyarbekir eyaletlerinde biraz daha fazla sayıda olması, uzun süre devam eden Osmanlı-İran savaşları sebebiyledir. Osmanlı Devleti, bu bölgenin devamlı surette bir savaş durumu yaşamasını göz önünde bulundurarak, buradaki yerli beylerin devlete daha da sadakatle hizmet etmeleri için, *ocaklık* sancakları ihdas etmiştir.

Ocaklık sancaklar sadece Doğu Anadolu'daki ekrâd ümerâsına verilmemiştir. Bosna Eyaleti'ndeki Zaçesne sancağı *ocaklık* olarak tevcih edildiği gibi, Gürcü prenslerinden Davûd ve Aleksandr Han'a da Osmanlı Devleti'ne itaatlerinden dolayı ülkeleri *ocaklık* olarak verilmiştir¹¹.

Ocaklık sancakların bazen birden fazla kişinin tasarrufunda olduğu görülmektedir. Meselâ Çıldır Eyaleti'ne bağlı Livâne Sancağı *ocaklık* yoluyla 1/3 hissesi Ferhad Paşa'ya, 2/3 hissesi de Sefer Paşa'nın oğluna olmak üzere iki kişiye tevcih edilmiştir¹².

Bazı askerî zümrelerin maaşlarına karşılık olarak, bu zümrelere *ocaklık* yoluyla sancak tayin edildiğine de rastlanmaktadır. Meselâ, Kars Eyaletine bağlı Oltı Sancağı *ocaklık tarikiyle* Oltı kullarının mevâciblerine bağlanmıştır¹³.

Ocaklık suretiyle yönetim şekli, genelde sancaklarda görülmektedir. Ancak, Çıldır Eyaleti 18. yüzyılın ilk yarısında *ocaklık* olarak yönetilmiştir¹⁴.

3. İDARÎ TATBİKATTA KARŞILAŞILAN BAZI FARKLI ÖZELLİKLER

¹¹ BA., *Mühimme 59*, s. 66, hüküm nr.: 285 ; *Mühimme 69*, s. 391, hüküm nr.: 577. Davud Han'a hizmet ve itaati üzerine kendi ülkesine ilâveten, Zülkadriye Sancağı da *ocaklık* olarak tevcih edilmiştir.

¹² Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", s. 223.

¹³ Aynı makale, s. 222.

¹⁴ O. Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, s. 40, 65-66.

Osmanlı Devleti'ndeki ocaklık sancakların hukukî statüleri ile ilgili kanunnâme hükümleri veya risâlelerdeki bilgiler incelendiğinde, bunların iç işlerinde tamamen serbest bir idarî statüye sahip oldukları zannı uyanmaktadır. Devlete sadakatle hizmet söz konusu olduğunda, Osmanlı Devleti'nin *kadimden olagelene riayet* ettiği ve bu sancakların idaresini mahalli beylere ve bunların ailelerine bıraktıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti için önemli olan, devletin bekası ve istikrârlı bir huzur ortamının yaratılmasıdır. Bu iki unsurun zaafa uğraması düşünülemezdi. Bu sebeple, ocaklık sancakların tevcihi ve işleyişi konusunda kanunnâme hükümlerine mutlak surette bağlı kalınmadığı ve devletin menfaati ve prestiji neyi gerektiriyorsa, o şekilde davranıldığını görmekteyiz.

3.1. Tevcihleri

Kanunnâmelerde, ocaklık sancakların fetih sırasında bazı ümerâyaya hizmet ve itaatleri mukabelesinde verildiği belirtilmektedir. Ancak bu hükme uygun olmayarak, seferler başlamadan önce bazı mahalli beylere, fetih sırasındaki hizmet ve itaatlerinin ne boyutta gerçekleşeceği bilinmeden, sadece Osmanlı saflarında yer almaları kaydıyla *ocaklık tarikiyle* sancak tevcih edildiğine sıkça rastlanmaktadır.

Meselâ, Şahkulu Oğulları ve eski Bitlis hanı Şeref Bey'in oğlu Şemseddin Bey'e, daha Osmanlı-İran harpleri başlamadan önce, Osmanlı tarafına geçmeleri şartıyla *ocaklık tarikiyle* sancak tevcih edileceği taahhüt edilmiş, bunun üzerine Şemseddin Bey ve Şahkulu Oğulları kendilerine sancak tevcihi yapıldıktan sonra Osmanlı saflarında yer almışlardır¹⁵. Şahkulu Oğulları Gazi ve Koçi'ye birer sancak, kardeşlerine ise ağır dirlikler verilmesi, sadece Osmanlı saflarına katılmaları yüzünden olmamış, bunların isyankâr tutumları ve Hakkâri hâkimi Zeynel Bey ile olan husumetleri dolayısıyla, başlayacak olan İran harpleri sırasında bir iç huzursuzluk unsuru olmamaları da amaçlanmıştı¹⁶. Yine, daha Osmanlı-İran harpleri başlamadan önce, bölgedeki bütün mahalli beylere *istimâlet-nâmeler* gönderilmiş ve Osmanlı'ya itaat ederek başlayacak olan harplerde sadakatle hizmet etmeleri karşılığında, kendilerine *ocaklık tarikiyle* sancak tevcih edileceği bildirilmiştir¹⁷.

¹⁵ Van beylerbeyine gönderilen 18 Kasım 1577 (7 Ramazan 985) tarihli *mektûb-ı şerîf* sureti: BA., *Mühimme* 32, s. 363, hüküm nr.: 659.

¹⁶ Şahkulu Oğullarına yazılan 5 Ekim 1578 (3 Şaban 986) tarihli *mektûb-ı şerîf*de, Hakkâri hâkimi Zeynel Bey ile olan soğukluklarının vuruşmayla neticelenmemesi için Van Kalesi'nde ikâmete memur edilmelerinin, sadece ikisinin arasını düzeltmek için olduğu ve İran'a iltica eden kardeşleri Gazi'yi de davet edip her birine sancak verileceği ve *ecdâdları bu hükümete hizmet edegelmiş sünî mezhebenden kimseler olmakla* kendilerinin de o suretle hizmet etmeleri istenmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 32, s. 360, hüküm nr.: 656.

¹⁷ Van beylerbeyine gönderilen 18 Kasım 1577 (7 Ramazan 985) tarihli *mektûb-ı şerîf* sûreti: BA., *Mühimme* 32, s. 363, hüküm nr.: 659.

Bu durum Safeviler'in özellikle Güneydoğu Anadolu'daki yerli beyleri Osmanlı aleyhine tahrik etmesi ve bir kısmını kendi saflarına çekerek aynı statüde sancak tevcih etmeleriyle de ilgilidir. Safeviler'in bu faaliyeti, Osmanlı Devleti'ni karşı tedbir almaya sevk etmiş ve özellikle Van beylerbeyisi vasıtasıyla yerli beylerin Osmanlı Devleti'ne itaatlerinin sağlanmasına çalışılmıştır¹⁸.

Bu kabil tedbirlerin sonucu olarak; 1568-74 yıllarında Diyarbekir Eyaleti'nde 27 olan sancak sayısı 1578-1581 yılları arasında 46'ya¹⁹, 1567 tarihinde Van Eyaleti'nde 17 olan sancak sayısı da 1575-1585 yılları arasında 32'ye yükselmiştir²⁰.

Ocaklık tarikiyle sancak tevcihi konusunda bir diğer farklı uygulama şekli ise, fetih ve seferle alâkalı olmayıp, sadece mahalli beylerin buldukları bölgelerde bir iç huzursuzluk vesilesi olmamaları ve isyan ve fesâda yönelmemelerini sağlamaya yöneliktir.

İmadiyye hâkimi Kubad Bey, kendisine muhalefet edip fesada tevessül eden kardeşi Behram'a bir sancak tevcih edilmesi için merkeze bir arz yazmış ve bu arzına cevaben Divân-ı Hümâyûn'dan gönderilen 7 Ocak 1576 (17 Şevval 984) tarihli bir hüküm ile, *o tarafta bir sancak münhal olunca tevcih edilmek için* bildirmesi istenmiştir²¹. Bunun üzerine Behram Bey'e *Korz* sancağı tevcih edilmiş ancak bu sancağa gitmemesi üzerine Hakkâri beyi Zeynel Bey'den Behram Bey'e nasihat etmesi bildirilmiştir²². Behram Bey'in isyankâr tutumunu sürdürüp Süs Kalesi'ni muhasara etmesi üzerine, İmadiye hâkimi Kubad Bey'e 17 Ekim 1576 (25 Receb 984) tarihinde gönderilen bir hükümle kardeşi Behram'ı ne vasıta ile olursa olsun tutup mahfûzan İstanbul'a göndermesi emredilmiştir²³.

Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti merkezî otoritesini tam olarak sağlayamadığı bölgelerde, huzurlu ve istikrarlı bir ortam sağlamak için, isyana tevessül edebilecek bazı yerli beylere de *ocaklık tarikiyle* sancak tevcih etme yoluna gitmiş, ancak bu tevcihlerde devletin idarî mekânizmasını zaafa uğratacak ve *mîrîye haleb* getirecek olağanüstü tavizler de vermemiştir.

¹⁸ M. Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", s. 37-38.

¹⁹ Aynı makale, s. 37.

²⁰ Orhan Kılıç; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997, s. 121-122.

²¹ BA., *Mühimme* 29, s. 55, hüküm nr.: 130.

²² Zeynel Bey'e gönderilen 19 Ağustos 1576 (24 Cemaziyel-evvel 984) tarihli hüküm, BA., *Mühimme* 28, s. 23, hüküm nr.: 56.

²³ BA., *Mühimme* 28, s. 154, hüküm nr.: 360.

3.2. Azl ve Nasb Kabul Etmemeleri

Hukukî statüde, *ocaklık* sancakları tasarruf edenlerin sancaklarının başkalarına verilmeyeceği ve hizmetlerinde kusurları görülse bile, sancaklarının ancak aileden başka bir kişiye tevcih edilebileceği belirtilmektedir. Devletin menfaati ve iç huzur söz konusu olduğunda, bazen bunun tersi uygulamalara da rastlanmaktadır.

Bu husustaki birkaç örnek şöyledir:

-İran harpleri sırasında Osmanlı saflarında yer almaları ve hizmetleri karşılığında Şahkulu Oğulları Gazi ve Koçi'ye *Somay* ve *Selmas* nahiyeleri verilmiş, ancak bu nahiyelerin eski *yurdu ve ülkesi* olduğunu ileri süren Hakkâri beyi Zeynel, devlete senede 10.000 altın vermek şartıyla, adı geçen nahiyelerin tekrar kendisine verilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Zeynel Bey'in devlete yaptığı hizmetler de göz önünde bulundurularak, Şahkulu Oğulları Gazi ve Koçi'ye *Sincar* ve *Erbil* sancakları tevcih edilmiş *Somay* ve *Selmas* nahiyeleri de, Zeynel Bey'e her sene miriye 10.000 altın vermek ve *Toprakkale*'yi tamir etmek şartıyla geri verilmiştir²⁴.

-Müküs hâkimi Mîr Ahmed, meşru olmayan hareketlerinden dolayı bir müddet haps olunmuş ve daha sonra serbest bırakılmışken, *ıslah-ı nefis* etmeyip yine halka zulüm ve baskı yapmış, bunun üzerine sancağı başkasına tevcih edilerek sabit olacak suçlarından dolayı hapsedilerek sicil suretinin gönderilmesi Van beylerbeyine emredilmiştir²⁵.

-İran harpleri sırasında Osmanlı Devleti'ne itaat eden ve bu davranışından dolayı havâss-ı hümayûndan kendisine ve oğullarına sancaklar, adamlarına ise ze'ametler tevcih olunan Şine hâkimi Timur Han, bir müddet sonra isyan edip, kaleler ve köyleri basmış, oğul ve kızları esir alıp, mal ve eşya yağmalayarak halka zarar vermiştir. Bu sebeple, Şehrizol beylerbeyine gönderilen 19 Nisan 1585 (18 R 993) tarihli bir hüküm ile, Sohrani Süleyman, Bâne hâkimi Süleyman, Kızılcakale hâkimi Yusuf, Erbil sancakbeyi İsmail, Orcan beyi Teberrük, Davudan beyi Uğurlu, Serucek beyi Mehmed ve Dulcuran beyi İskender beylerle Mihrivan'da birleşip konuyu görüşerek, karar vermesi ve Timur Han'ın *te'dib edilip* kendisine ve adamlarına tevcih olunan şeylerin *ref'* edilmesi istenmiştir²⁶.

²⁴ Hakkâri beyi Zeynel Bey'e *nâme-i hümayûn* yazılması hakkında 6 Mart 1583 (11 Safer 991) tarihli hüküm: BA., *Mühimme* 44, s. 154, hüküm nr.:304.

²⁵ Van beylerbeyine gönderilen 1565 (972) tarihli hüküm: BA.,*Mühimme* 6, s. 544, hüküm nr.: 1178.

²⁶ BA., *Mühimme* 59, s. 14, hüküm nr.: 44.

-İran harpleri sırasında Hakkâri hâkimi Zeynel, Mahmûdî Hasan ve Şahkulu Oğullarından Gazi ve Koçi arasındaki anlaşmazlığın muharebe esnasında kabul edilemeyecek bir durum olduğu belirtilerek, acilen anlaşmazlığın izalesi için Van beylerbeyine hüküm gönderilmiş ve kendisinin tenbihlerine uymayanların yerlerinin başkalarına tevcih edilmesi için isimlerini bildirmesi istenmiştir²⁷.

-1663 tarihinde ocaklık statü ile idare edilen Mazgird ve Sağman sancakbeylerinin halka zulmetmeleri sebebiyle, adı geçen sancaklar kaldırılmış ve *mukataa* olarak başkalarına tevcih edilmiştir²⁸.

- Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı Dasini ve Ağca Kale sancaklarını ocaklık suretiyle tasarruf eden beyler, sefere gitmedikleri için ebediyyen azl edilmişler ve sancak kaydı iptal edilmiştir²⁹.

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti hükümet tasarruf eden beylerin disiplinsiz davranışlarını cezasız bırakmamış ve suçları sabit olan hâkimlerin sancaklarını ve maiyetindeki kişilerin dirliklerini ellerinden almakta tereddüt göstermemiştir. Şine, Mazgird, Sağman, Dasini ve Ağca Kale sancakları örneklerinde olduğu gibi, azl edilen beylerin ellerinden alınan sancakları, oğulları veya akrabalarından birine de tekrar tevcih edilmemiştir.

3.3. Hükümet Sancaklarda Tahrir Yapılmaması

Risâlelerde ve kanunnâmelerdeki bilgilere göre, *yurtluk-ocaklık* sancaklar ile *hükümet* sancakları birbirinden ayıran en önemli fark, hükümet sancaklarda tahrir yapılmayıdır. *Hükümet* sancakların çoğunda bu geleneğe uygun olarak tahrir yapılmamasına rağmen, zaman zaman bu temayülün de ihlal edildiği görülmüştür.

Meselâ, 1593 yılında³⁰ ve I. Ahmed döneminde Bitlis tahrir edilmiştir. I. Ahmed zamanında yapılan ve 1604-1606 yıllarını ihtiva eden tahrirdeki bilgilere göre, sancak gelirlerinin tamamı Şeref Han sülâlesine bırakılmayarak, gelirlerin % 60'a yakını tımar ve ze'amet sahiplerine verilmiştir. Bitlis'de önceleri padişâh hâssı da mevcut olup, daha

²⁷ Van beylerbeyine gönderilen 15 Nisan 1583 (22 Rebiyül-evvel 991) tarihli hüküm: BA., *Mühimme* 49, s. 20, hüküm nr.: 76.

²⁸ M. Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", s. 40.

²⁹ BA., *A.RSK 1551*, s34-36.

³⁰ 8 Ağustos 1593 (10 Zilkade 1001) tarihinde Tebriz'de olan Cafer Paşa'ya gönderilen bir hükümden ve Muş Sancağı'nın Bitlis'den ayrılıp Canik sancakbeyi Cafer Bey'e verilmesini havi, 9 Mart 1593 (5 Cemaziyel-ahir 1001) tarihli bir buyruldu kaydındaki ifadelerden, zikredilen yılda Bitlis ve Meraga'nın tahrir edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. BA., *Mühimme* 69, s. 123, hüküm nr.: 251 ; BA., *Kâmil Kepeci (Divân-ı Hümayûn Ruus) Nr.: 253*, s. 63.

sonra tekrar Şeref Han'a tevcih olunmuştur. Şeref Han'ın hâslarının tamamı Bitlis Sancağı'ndan karşılanmamış ve gelirlerinin bir kısmı Muş Sancağı'ndan verilmiştir³¹.

Osmanlı Devleti kadim siyasetinin gereği olarak, yerli beylere aynı yerden büyük çapta arazi tasarruf etme yetkisi vermemiş, böylelikle bu bölgelerde feodal bir düzenin yerleşmesini büyük ölçüde engellemiştir.

3.4. Hükümet Sancaklarda Osmanlı Ümerâsı ve Kul Taifesi'nin Bulunmaması.

Kanunnâmelerde, hükümet sancaklarda Osmanlı ümerâsından ve kul taifesinden hiçbir ferdin bulunmadığı belirtilmektedir. Ancak bu hükmün de uygulamada pek geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela, Bitlis hâkimi Şeref Han 1592-1593 (H.1001) yılında, sancağında yapılmasını istediği bazı tevcihlerle ilgili bir defter tertip ederek, merkeze göndermiştir. Bu defterde; 1 oğluna müteferrikalık, 2 oğluna ze'amet, 1 kardeşine çavuşluk, 10 sipahiye terakki, Bitlis Gılmânı Cemaati'ndeki 13 nefere 1/3 oranında tımâr ve 24 nefere de *ibtidâ tımâr* tevcih edilmesini rica etmektedir³².

Şeref Han'ın 1 oğluna *müteferrikalık* ve 1 kardeşine *çavuşluk* istemesi, bu çeşit *ehl-i örf* sınıflarının burada mevcut olduğuna delâlettir. Aynı şekilde, *Bitlis Gılmân Cemaati* içerisindeki yevmiyyeli 13 nefere 1/3 oranında tımâr ricâ etmesi, bu sancakta kul taifesinin varlığını teyid etmektedir. Nitekim, bu 13 neferin isimlerinin zikredildiği liste incelendiğinde, Bitlis'de 14 Bölük halinde teşkilâtlanmış bir kul taifesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kişiler arasında Van Gılmânı'ndan ve Tebriz Müteferrikaları'ndan olduğu kaydedilen kişiler de mevcuttur.

Bitlis'de kul taifesinin varlığını 10 Ocak 1588 tarihli bir hükümden de tespit etmek mümkündür. Van beylerbeyine hitaben yazılan bu hükümde, Van ve Bitlis hâsları ve haracı hâsılatının Diyarbekir defterdârı tarafından tahsil olunduğu, *Bitlis kullarının mevâcib defterinin* Diyarbekir'de tetkik edilip, mevcut ve mevcut

³¹ Bkz. Orhan Kılıç; *730 Numaralı Van, Adilcevâz, Muş ve Bitlis Livaları Tımâr İcmâl Defteri (I. Ahmad Dönemi)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1989, s. 155-222.

³² BA., *A.NŞT Nr.: 1138*, s. 5-7.

olmayanları anlaşıldıktan sonra, mevcut olanlara mevâciblerinin verildiği kaydedilmektedir³³.

1604-1606 tarihli Bitlis icmâl defterinde, Şeref Han'ın hâslarından başka 13 ze'amet, 89 tımâr bulunmaktadır. Van Vilâyeti Defter Kethüdâsı Gazanfer Bey ze'ametinin 19.308 akçelik kısmı, Dergâh-ı Alî Mütferrikalarından Rıdvan ze'ametinin 22.970 akçelik kısmı ve Dergâh-ı Alî Çavuşlarından Sinan Çavuş ze'ametinin 17.020 akçelik kısmının Bitlis'den verildiği görülmektedir. Bunların yanısıra ünvanları belirtilmeyen 10 za'im in de yine Bitlis sancağında ze'amet tasarruf ettiği kayıtlıdır³⁴.

Görüldüğü üzere, hükümet sancaklarda Osmanlı ümerâsı ve kul taifesi de bulunabilmektedir. Bunlarla ilgili bütün düzenlemeler (tayin, azil vs) klâsik Osmanlı sancaklarında olduğu gibi, sancak tasarruf eden kişilerin-hâkim veya sancakbeyi- arzı ve padişahın onayı ile gerçekleşmektedir.

4. OCAKLIK SANCAKLARDA MERKEZİ OTORİTEYİ SAĞLAMA TEDBİRLERİ

Osmanlı Devleti, *ocaklık* sancakları merkezî otoritenin dikkatinden ve denetiminden uzak tutmamış ve bu sancaklarda meydana gelen her türlü gelişmeyi beylerbeyiler ve kadılar aracılığı ile zamanında öğrenerek, gerekli düzenlemeleri yapmayı veya tedbir gerektiren bir durum varsa, gerekli tedbirleri almayı ihmal etmemiştir.

Devlet, zaman zaman bu sancaklardaki askeri ve iktisadî potansiyeli öğrenme ihtiyacı da hissetmiştir. Meselâ 28 Aralık 1577 (17 Şevval 985) tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümlerle, Van dahilindeki yurt, ocak ve aşiret sahipleri ile bunların ülkelerini, isimlerini ve ayrıntılı müfredâtını gösterir muntazam bir defterin hazırlanarak merkeze ulaştırılması istenmiş ve bunları arza yazacağı zaman yurtlarını zikr ve imzalarını koymaları emredilmiştir³⁵.

Hükümet sancakları tasarruf eden beylerin, bu sancaklar üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurduğu ve özerk bir yapıya sahip oldukları da söylenemez. Zira merkezden buralara da kadı ataması yapılmış ve yargı yetkileri tamamen bunlara bırakılmıştır.

³³ BA., *Mühimme* 63, s. 22, hüküm nr.: 26.

³⁴ BA., *Tapu-Tahrîr Nr.:* 730, s. 126-161.

³⁵ BA., *Mühimme* 33, hük. Nr.: 376.

Osmanlı Devleti yargı hususunda tamamiyle kadıyı muhatap almış, hâkimleri bu işin dışında bırakmıştır³⁶.

Meselâ, Hakkâri hâkimi Zeynel Bey merkeze mektûb gönderip, sancağının iki sancak itibar olunmasıyla reayasının yokluk içinde olduğunu, iki kardeşi ve 80 neferle donanma seferini ifâ edip 100 neferle yine sefere gitmek niyetinde olduğunu bildirmiştir. Bahaeddin Bey, Mahmûdî Hasan Bey ve Hakkâri kadısı bu durumu teyid etmiş olduğundan, Hakkâri sancağının bir sancak itibar olunarak Zeynel Bey'in tasarrufunda kalması kararlaştırılmıştır³⁷. Bu örnek hükümet sancaklarda görev yapan kadıların yetki ve selahiyetlerini kısmen de olsa göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Hükümet sancaklarda tımar ve ze‘amet sahibi olanların hakları da gözetilmiş ve buradaki hâkimlerin sipahilerin topraklarına müdahale etmesi engellenmiştir.

Meselâ, Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın hâslarının verimsiz olup geçinmede sıkıntı çektiği ve eskiden Bitlis'e bağlı olup ayrılan yerlerin de hâslarına eklenmesi hususunda, Van beylerbeyinin merkeze gönderdiği arzına cevaben, adı geçen yerlerin sipahilerin tımârı olup, kendileri şimdi seferde olduğundan *alınmasının caiz olmayacağı* Bitlis hâkimi Şeref Han'a bildirilmiştir³⁸.

Ağustos 1593 (Zilkade 1001) tarihli bir hükümde, tımâr tevcihi geleneğine aykırı olarak, Şeref Han'ın Bitlis sancağında *düşen zeamet ve gediklere* yeni tayinler yaptığı, bu hakkın Van beylerbeyine ait olduğu ifade olunarak, Şeref Han'ın bu şekildeki hareketlerden men‘ edilmesi istenmiştir³⁹.

13 Ağustos 1554 (14 Ramazan 961) tarihinde Van beylerbeyine yazılan bir hükümle, Vastan Nahiyesi'nde Mehmed'in evvelce mutassarrıf olduğu, ancak sonradan Hakkâri beyi Zeynel Bey'e verilen ze‘ametinin yeniden iadesinin temini istenmiştir⁴⁰.

Hükümet veya yurtluk-ocaklık sancakları tasarruf eden beylere, özellikle siyasî olayların yoğun olduğu dönemlerde verilen bazı hakların, sükûn dönemlerinde gözden geçirilerek devletin menfaati doğrultusunda yeniden tanzim edildiğine de rastlanmaktadır.

³⁶ Meselâ, 22 Mart 1579 (23 Muharrem 987)'de Van beylerbeyine ve *Bitlis kadısına* hitaben yazılan hükümde, Bitlis Alaybeyi olan Şakir'in halka zulmettiği ve hâs karyeleri yağma ettiği sabit olursa arzetmeleri istenmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 36, s. 140, hüküm nr.: 392.

³⁷ BA., *Mühimme* 25, s. 63 hüküm nr.: 666.

³⁸ Bitlis hâkimi Şeref Han'a gönderilen 29 Mayıs 1580 (14 Rebiyül-ahir 988) tarihli hüküm: BA., *Mühimme* 43, s. 40, hüküm nr.: 85.

³⁹ Bekir Kütükoğlu; "Şeref Han", *İslâm Ansiklopedisi*, c.11, İstanbul, 1979 s. 427.

⁴⁰ BA., *Mühimme* 1, s. 8, hüküm nr.: 31.

Meselâ, Şeref Han'ın Revan seferine katılıp muharebelerde ve Tiflis'e hazine sevkiyatında iyi hizmet etmesinden dolayı, Muş Sancağı 1584 tarihinde Şeref Han'ın hükümeti olan Bitlis'e bağlanmış ve tasarrufu oğlu Ahmed Bey'e bırakılmıştır⁴¹. İran harplerinin bitmesi ve 1590 yılında İstanbul Anlaşması yapıldıktan sonra, kısmî bir sükûn dönemi yaşanmıştır. 1593 yılında yapılan tahrirde, Muş Sancağı'nın Bitlis hâkimi Şeref Han hükümetinden ayrılarak, *kadimden olageldiği üzere* müstakil sancak olarak kaydedilip, 9 Mart 1593 tarihli bir buyruldu ile, Canik sancakbeyi Cafer Bey'e tevcih edildiğini görmekteyiz⁴².

Zekim hâkimi Aleksandr Han'a gönderilen bir diğer hüküm de, bu tesbitimizi destekleyici mahiyettedir. Ağustos başları 1591 (Evasıt-ı Şevval 999) tarihinde yazılan hükümde, zikredilen yıldaki 30 yük ipek haracını âlâsından ve her yükü 120 kıyye olmak üzere hazır edip Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından Mustafa ile merkeze göndermesi ve vaktiyle olan fetretler dolayısıyla ülkesine varıp, sâkin olan Gence, Karabağ ve Şirvan reayasının hepsini emrin varmasından itibaren 10 gün içerisinde mal ve hayvanlarıyla eski yerlerine göndermesi ve 10 günden sonra ülkesinde onlardan bir kişi kalırsa, özrünün kabul edilmeyeceği bildirilmiştir⁴³.

Ocaklık sancakları tasarruf eden beyler veya bunların ailelerinden olan kişilerin işledikleri hiçbir suçun merkez nezdinde kabul görmediği ve şiddetle cezalandırıldığı görülmektedir.

Meselâ, Karadağ hâkimi İsmail ve Bâne hâkimi Süleyman Bey'ler, sancak hususunda Kızılca kale Beyi Zolan Yusuf'a husûmetleri olduğu için, Yusuf'un evini basıp adamlarını öldürmüş ve 60 parça köyünü yağmalamışlardır. Bu durum Mihribân ve Kızılca kale dizdarları tarafından merkeze bildirilmiş ve 8 Kasım 1593 (13 Safer 1002) tarihinde Şehrizol beylerbeyine ve Mihribân kadısına yazılan bir hükümle, zikredilen kişilerin suçları şer'an sabit olursa, haklarından gelinmesi, arza muhtaç olanlar varsa, onların da arz edilmesi istenmiştir⁴⁴.

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları tasarruf eden beylerin yükümlülükleri, sadece bağlı buldukları beylerbeyinin emri altında maiyetleri ile sefere katılmakla sınırlı değildi. Beylerbeyilerin gerekli gördüğü hallerde, toplanıp kale tamiri veya yapımı hususunda yardım etmek de, yükümlülükleri arasındadır⁴⁵.

⁴¹ BA., *Mühimme* 53, s. 8, hüküm nr.: 19.

⁴² BA., *Kâmil Kepeci (Divân-ı Hümayûn Ruus) Nr.: 253*, s. 63.

⁴³ BA., *Mühimme* 68, s. 61, hüküm nr.: 117.

⁴⁴ BA., *Mühimme* 71, s. 154, hüküm nr.: 308.

⁴⁵ 17 Haziran 1578 (11 Rebiyül-ahir 986)'da Mahmûdî Hasan Bey'e yazılan bir hükümde, sancağındaki kalelere *muktedir adamlar koyup* muhafazasını temin ettikten sonra *akvam ve aşireti ile* Van beylerbeyinin yanına gidip cemiyette mevcut bulunması istenmiştir. Bkz BA., *Mühimme* 32, s. 192, hüküm nr.: 37; Bunun yanısıra Bitlis, Hizan ve Hakkâri hâkimlerine yazılan 12 Ağustos 1636 (10

Hâkimler herhangi bir iş için sancaklarından ayrılmak zorunda kaldıklarında, *merkezin onayını aldıktan sonra* genellikle oğullarından birini yerlerine vekil olarak bırakıyorlardı.

Meselâ, Palu hâkimi Cemşid Bey ve Hoy hâkimi Bahaeddin Bey 1556 yılında Hacca gitmek istediklerinde, merkezden icâzet alarak yerlerine vekil olarak oğullarından birini bırakmışlardır⁴⁶.

Devlete sadakatle hizmet eden hâkimler *kayd-ı hayat* şartıyla görevlerine devam ediyordu. Ölümleri halinde veya kendi istekleri ile hâkimlikten feragat etmeleri durumunda aileden bir başkası göreve getirilebilirdi. Hükümeti dahilindeki ahalinin hâkimden memnun olmaması durumunda bu kişi görevden alınır ve aileden bir başkası göreve getirilirdi. Meselâ, Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı Hazzo Hükümeti'ni tasarruf eden Şeref Bey'in ahaliye zulm etmesi ve ahalinin de bu durumu merkeze arz etmesi üzerine 30 Eylül 1738 tarihinde azl olunmuş ve yerine aynı aileye mensup ve daha önce de hükümeti tasarruf etmiş olan Nuşirvan Bey hâkim olarak tayin edilmiştir⁴⁷.

Hâkimlerin görevleri başında kalmaları yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, devlete sadakatle hizmet etmeleri ölçüsünde idi. Özellikle sefer hizmetini yerine getirmeyen hâkimler hemen azlediliyor, yerine bir başkası getiriliyordu. Meselâ, Hazzo hâkimi Murad Han memûr olduğu Bağdad seferine iştirak etmeyince 1 Şubat 1702 tarihinde görevden alınmış ve yerine yine aynı aileden olan İbrahim Bey getirilmiştir⁴⁸. Sancakbeyi rütbesinde olan hâkimlere az da olsa paşa ünvanı verildiğine de rastlanmaktadır. Meselâ, 17 Ocak 1737'de Palu Hükümeti İbrahim Paşa, 26 Ekim 1737 tarihinde ise Genç Hükümeti Mehmed Paşa tarafından idare edilmektedir⁴⁹.

18. yüzyılın başlarında ocaklık sancaklardaki yönetim uygulaması daha da merkezîleşmiştir denilebilir. Bunun en güzel örneği klasik sancaklarda olduğu gibi ocaklık sancakların da çok sık tevcihata tabi tutulmalarıdır. Meselâ, Hazzo hükümeti 1736-1740 tarihleri arasında altı ayrı hâkim tarafından yönetilmiştir⁵⁰. Bunun en önemli

Rebiyül-evvel 1046) tarihli hükümler ile, Van Kalesi'nin tamire muhtaç olan yerlerinin tamiri, etrafındaki hendeğin genişletilmesi ve bu hendeğe su getirmek için kalenin iki köşesinden deryaya kadar kanal açılması işinde *taht-ı hükümetlerindeki* ve o çevredeki ırgadları ve reayasını Van'a ihrac edip 10 gün süreyle *imeci tarikiyle istihdam edip* bu hususa riayet etmeleri emredilmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 86, s. 26 ; Van Kalesi'nin serhadde olması münasebetiyle Van Eyaleti'ndeki *hükkâm-ı ekrâd ve sair asker*in Van'da toplanması istenmiş, bazı ekrâd beylerinin hala bu hizmete gelmemeleri münasebetiyle, Van beylerbeyine gönderilen 5 Ekim 1637 (15 Cemaziyel-evvel 1047) tarihli hüküm ile hizmete gelmeyenlerin isimlerini yazıp *ordu-yı hümâyûna* göndermesi emredilmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 87, hük. nr.: 397.

⁴⁶ BA., *Mühimme* 2, s. 5, hüküm nr.: 43 ; s. 58, hüküm nr.: 537.

⁴⁷ BA., *A.RSK* 1572, s. 16.

⁴⁸ BA., *A.RSK* 1551, s. 33.

⁴⁹ BA., *A.RSK* 1572, s. 17.

⁵⁰ BA., *A.RSK* 1572, s. 16.

sebebi, ahalinin yönetiminden memnun olmadığı hâkimi merkeze şikayet etmesi ve merkezin de ahalinin isteği üzerine bu görevi yine aynı aile içinden birisine tevcih etmesidir. Devlet, ocaklık sancakları tasarruf eden hâkim veya beylerin ahaliye mutlak surette iyi davranmasını istemektedir. Bu itibarla, tevcih yapılırken ahalinin korunması şartını da koymayı ihmal etmiyordu. Bazı tevcihler emin bir kimsenin kefaletine bile bağlanıyordu. Meselâ, 22 Şubat 1737 tarihinde Bitlis hâkimi Selim Han'ın görev süresi uzatılırken, *reaya ve neferasını himaye etmek şartıyla mu'temed-i aliyye bir kimseyi kefil veyahud vasi etmesi* de istenmiştir⁵¹.

Ocaklık sancağı tasarruf eden bir bey veya hâkimin ölüm, azil veya herhangi bir sebeple görevden ayrılması durumunda yeni hâkimin seçiminde ilgili bölgedeki ahali, bütün *ehl-i örf* ve *ehl-i şer'* mensupları ile sancağın bağlı bulunduğu eyaletin valisinin teklifleri de dikkate alınmıyordu. Hoşab Hükümeti'ni tasarruf eden Zeynel Paşa'nın görevden alınması üzerine, ahalinin isteği ve Van Eyaleti'nde bulunan bütün ehl-i örf ve ehl-i şer' mensupları ile *Van Kadısı'nın arzı ve Van Muhafızı Hacı İbrahim Paşa'nın kaimesi mûcebince* 2 Mart 1737 tarihinde Abdurrahman Bey bu göreve tayin edilmiştir⁵².

Sonuç

Yukarıdaki mülahazalardan da anlaşılacağı üzere, *ocaklık* sancaklar, sadece sefer zamanında buraları tasarruf eden beyler ve bu beylerin maiyetlerindeki askerleri ile bağlı buldukları beylerbeyinin emri altında sefere çıkmakla yükümlü olan, bunun dışında hiçbir yükümlülüğü olmayan ve bugünkü manada özerk bir yapıya sahip olan idarî birimler değillerdir. Osmanlı Devleti bu yerli beylerin nüfûzundan istifade etme ihtiyacını hissettiği için ve bazı siyasî zaruretler sonucu bu idarî birimi ihdas etmiş, ancak bunları merkezî otoritenin dikkatinden de uzak tutmamıştır.

Bu uygulama ile, merkezî otoriteyi tam olarak tesis etmenin güç olduğu ve siyâsî hareketlilik yaşayan bölgelerdeki asayiş, siyasî istikrar ve askeri düzeni sağlamak için, mahalli beyler devletin resmî bir görevlisi olarak sorumlu kılınmış ve devlet hizmetinde çalışmaları sağlanmıştır⁵³. Böylelikle bu bölgelerdeki aşiretlerin bir iç huzursuzluk unsuru olmaları geniş ölçüde önlenmiş, hatta çoğunlukla diğer klâsik sancakbeyleri gibi, devlete sadakatle hizmet etmeleri sağlanmıştır.

⁵¹ BA., *A.RSK 1572*, s. 30.

⁵² BA., *A.RSK 1572*, s. 31.

⁵³ Meselâ, 6 Ekim 1592 (29 Zilhicce 1000) tarihinde İmadiye ve Cizre hâkimlerine gönderilen bir hükümle, mühim bir iş için Bağdad ve Şehrizol'a gönderilen Ali Çavuş'a yolculuğu sırasında yardım edilmesi ve tehlikeli yerlerde yanına takviye kuvvet vermeleri istenmiştir. BA., *Mühimme 70*, s. 178, hüküm nr.: 348.

Hakkâri, Mahmûdî ve Bitlis beylerinin İran harplerinde hiçbir huzursuzluk yaratmadan cansiperâne mücadele etmeleri ve Mahmûdî beyinin bu muharebelerde şehit olması, bu sadakatin en bariz örneğidir.

Devrin şartlarına göre, çeşitli sebeplerle devletin merkezî otoritesini tam olarak sağlayamadığı bölgelerde, bir sancağın idaresinin *kuru bir mülkiyet hakkıyla*, belli bir ailenin tekelinde kalmasından başka bir özelliğinin görülmediği böyle bir idarî birimin kurulmasını, devletin bir zaaf unsuru olarak değil, aksine merkezî otoriteyi daha güçlü kılmak için aldığı bir tedbir olarak görmek gerekir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Mühimme Defterleri

Nr: 1, 2, 6, 25, 28, 29, 32, 33, 36, 43, 44, 49, 53, 59, 63, 68, 69, 70, 71, 86, 87

Bâb-1 Asafî Ruûs Kalemî Defterleri (A.RSK)

Nr: 1551, 1560, 1564, 1568, 1572, 1573

Bâb-ı Asafî Nişancı (Tahvil) Kalemi Defterleri (A. NŞT)

Nr: 1355, 1138

Kâmil Kepeci (Divân-ı Hümâyûn Ruus B)

Nr: 253, 266

Tapu-Tahrîr Defterleri

Nr: 730

2. Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, İstanbul, 1992.

KILIÇ, Orhan; *730 Numaralı Van, Adilcevâz, Muş ve Bitlis Livaları Timâr İcmâl Defteri (I. Ahmed Dönemi)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1989.

TURAN, Şerafettin; "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara, 1963, s. 210-227.

3. Klasik Kaynaklar

Aynî Ali Efendi , *Kavânin Al-i Osman Der-Hulasa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, İstanbul, 1280.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fî Kavânîn-i Al-i Osmân*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, (Hazırlayan Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992.

4. Tetkik Eserler

BAYKARA, Tuncer ; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988.

GÖYÜNÇ, Nejat; "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", *Türk Kültürü*, S. 370, (Şubat 1994), s. 77-86.

_____ ; "XVI. Yüzyılda Güney-doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, Kanuni Süleyman ve II. Selim Devirleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara, 1975, s. 71-98.

_____ ; "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 13-27.

KILIÇ, Orhan; *18 Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimati-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.

_____ ; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997.

KODAMAN, Bayram; "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, Samsun, 1986, s. 3-20.

KÜTÜKOĞLU, Bekir; "Şeref Han", *İslâm Ansiklopedisi*, c.11, İstanbul, 1979.

ŞAHİN, İlhan; "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul, 1979.

ÜNAL, Mehmet Ali; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, S. 44, Aralık, 1986.

_____ ; "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 7, Samsun, (Aralık 1992), s. 241-265.

YÜCEL, Yaşar; "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, XXVIII/152, (1974), s. 657-708.